

KİTABİYAT

Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, XIX + 524 sayfa + 27 adet mektup, sikke, minyatür, resim, soy ağacı.

Batı Asya, Yakınoğu ve Anadolu'nun 1220 yılından itibaren Moğollar tarafından istilası bu bölgelerde yaşayan millet ve devletlerin

siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi yapıları üzerinde oldukça derin tesirler bırakmıştır. Harizmşahlar uzun süre Horasan, Mâzenderân, Mâverâü'n-nehr, Kirman, Irak-ı Acem gibi bölgeleri topraklarına katarak, İran coğrafyasında siyasi birliği yeniden kuran büyük bir Türk İmparatorluğu olarak hüküm sürdüler. Ancak bir süre sonra Harizmşah-Moğol münasebetleri ve sorunları yaşanmaya başladı. Harizmşahlar ile Moğollar arasında tarihte Otrâr faciası olarak bilinen anlaşmazlık üzerine Moğol istilası baş gösterdi. Bu faciada Harizmşahlar, Otrâr valisinin emriyle, Cengiz Han'ın gönderdiği 450 kişilik Moğol ticaret kervanını yağmaladılar ve kervandakilerin büyük çoğunluğu öldürüldü. Yaşanan bu olayların ardından Cengiz Han, Otrâr valisinin kendisine teslim edilmemesi üzerine kısa süre içinde çok güçlü bir orduyla harekete geçti. Harizmşah Muhammed ise bu kadar güçlü bir ordunun karşısında topyekun bir savunmayı değil ordusunu şehirlere taksim ederek savunma savaşı yapmayı uygun gördü. "Harp sürat işidir"

düşüncesiyle oldukça hızlı hareket eden Moğolların birbiri ardına Mâverâü'n-nehr'deki önemli şehirleri ele geçirmesi üzerine de onlarla mücadele etmeyi faydasız bularak Moğol ordularından kaçma yolunu seçti ve kısa süre sonra da vefat etti. Harizmşah Muhammed'den sonra yerine geçen oğlu Celâleddin, on yıla yakın süren saltanatı boyunca Moğollar'a karşı yaptığı üstün mücadelesiyle büyük şöhret kazandıysa da gücü onları durdurmaya yetmedi ve Celâleddin Harizmşah'ın vefatıyla karışıklıklar içinde kalan Harizmşahlar Devleti'ne Moğollar tarafından son verilmiş oldu.

Bu harekâttan sonra arkalarında viraneye çevrilmiş bir ülke bırakan Moğollar, Harizmşahlara ait olan toprakları bir kaç yıl kendi kaderine terk ettiler. Cengiz Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögeday döneminde (1229-1241) de Moğollar gerek doğu yönünde Çin'de gerekse batı yönünde eski Harizm toprakları üzerinde hâkimiyetlerini kuvvetlendirdiler. Mengü Kağan (1251-1259) Moğol tahtına çıktıktan sonra ise kardeşi Hülâgû'yu batı fütûhatını yönetmek üzere İran civarına görevlendirdi. Hülâgû ile birlikte İran'da İlhanlılar hâkimiyeti başladı. Hülâgû Han, 1256 yılında Alamut

Kalesi'ni ele geçirerek İsmâililere son verdi. Ardından Bağdad'a girerek Abbâsî halifeliğini yıktı. Suriye civarına seferler yaptı. Çok kan dökülen seferlerle beraber İran, Azerbaycan, Anadolu, Irak civarında İlhanlı hâkimiyeti iyice yayılmış oldu.

İlhanlılar, Hülâgû'dan sonra Abâkâ (1265-1282), Ahmed Tekûdâr (1282-1284), Argûn (1284-1291), Geyhâtû (1292-1295) hanların dönemlerinde de hem dışarıda Memlûkler, Bizans, Altın Ordu, Çağatay hanlıkları ile mücadele ettiler hem de geniş bir coğrafyaya yayılmaları sonucu iktisadî sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Dışta askerî seferlerin durmasıyla ganimet ve savaş gelirlerinden yoksun kalan İlhanlı hanları halktan ağır vergiler alarak bu sorunları çözmeye çalıştılsa da muvaffak olamadılar. Bu karışık dönemde başa geçen Gâzân Han (1295-1304) ise gerek siyasi ve askerî faaliyetleri gerekse oluşturacağı yeni devlet teşkilatı ve köklü reformlarıyla İlhanlı tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)* adlı doktora tez çalışmasının bazı ilâvelerle yeniden gözden geçirilmiş şekli olan eserinde son derece güç şartlarda İlhanlı tahtına çıkan Gâzân Han'ın

“siyasî, idarî ve kültürel faaliyetlerini esas alarak Moğol hâkimiyetinin geçirdiği köklü değişimi” incelemiş, “Yakındoğu tarihinin bu oldukça az bilinen dönemine ışık tutmaya” çalışmıştır”. Çalışma boyunca “gelecek ile değişim arasında yer alan Gâzân Han’ın siyasî, idarî ve kültürel faaliyetleri ile hemen hemen her alanda uygulamaya koyduğu reformların İlhanlı tarihinde ne mânâ ifade ettiği sorusuna cevap aramaya” çaba göstermiştir.

Yazar çalışmasını hazırlarken, günümüze ulaşan resmî vesikalardan, alım-satım belgeleri gibi özel vesikalardan, münşeât mecmuâları ve ferman suretlerinden, epigrafik ve nümizmatik kaynaklardan, İslâm kaynaklarından, dönemin görgü şahidi müelliflerden, özel tarihlerden, çok sayıda değerli müellifin Farsça ve Arapça yazmış oldukları genel tarih eserlerinden, Ermeni kaynaklarından, şehir ve bölge tarihlerinden, seyahat-nâmelerden, coğrafî ve edebî kaynaklardan, resmî muhasebe kitaplarından, menâkıbnâme, vefeyât ve hal tercümelerinden yararlanmıştı.

Eser, çalışma konusunun önemi, hazırlanma süreci ve teşekkürleri içeren Önsöz (s. IX-XII), Kısaltmalar (s. XIII-XIX), Kaynak ve Araştırmalara Toplu Bakış (s. 1-41), Moğol

hâkimiyetinde İran’ın durumu hakkında genel bir bilgi verilen Giriş (s. 43-47) ve ardından gelen beş bölümden oluşmaktadır.

Gâzân Han’ın şehzâdelik döneminin anlatıldığı birinci bölümde (s. 49-108) öncelikle İlhanlıların dördüncü hükümdarı Argûn Han’ın oğlu olan Gâzân Han’ın doğumu, dedesi Abâkâ Han’ın isteğiyle dedesinin yanında geçen, Moğol anane ve geleneklerine uygun bir şekilde gerek dil ve yazı gerekse Budizm eğitimleri almasına özen gösterilen çocukluğu ve eğitim süreci anlatılarak dedesinin vefatının ardından Abâkâ Han’ın kardeşi Ahmed Tekûdâr’ın İlhanlı tahtına çıkmasıyla beraber babası Argûn ve Ahmed Tekûdâr arasında yaşanan taht mücadelesi ve Ahmed Tekûdâr’ın Moğolları İslâmlaştırma siyasetinin Moğollar tarafından tepkiyle karşılanması sonucunda bu karışık ortamda Argûn’un İlhanlı tahtına çıkması gibi Gâzân Han’ın çocukluk dönemindeki gelişmeler tafsilatlı olarak anlatıldıktan sonra Gâzân Han’ın velihtlik dönemine dair bilgiler verilir. Gâzân Han’ın velihtlik döneminde stratejik açıdan çok önemli olan Horasan eyaletinden sorumlu olup burada otoriteyi tesis etmeye çalışması, merkeze karşı isyan eden Emir Novrûz ile mücadelesi, emirin

kışkırtmasıyla Çağataylılar'ın Horasan'a müdahalesi, Gâzân Han'ın bu sorunlarla uğraştığı bir sırada babasının vefatıyla kardeşi Geyhâtû'nun tahta çıkması (1292), yıllarca süren ve Horasan'ı kana bulayan isyanın Emîr Novrûz'un itaatiyle sonuçlanması, Geyhâtû'nun öldürülmesinden sonra, İlhanlı emîrlerinin kardeşi Bâydû'yu tahta çıkarması üzerine Gâzân Han'ın, tahtta hak iddiasında bulunmaya başlayarak saltanat mücadelesine girişmesi, bu amaçla gerçekleştirdiği Azerbaycan seferleri, Emîr Novrûz'un da telkinleriyle İslâmiyet'i kabul ederek resmî devlet dini olarak kabul etmesi ve kısa süre sonra gerçekleştirdiği 2. Azerbaycan seferi sonunda da Tebriz'e ulaşarak Bâydû'yu yenerek rakipsiz bir şekilde iktidarı ele geçirmesi anlatılır.

Eserin Gâzân Han Devrinde İç ve Dış Gelişmeler (1295-1304) başlıklı ikinci bölümünde (s. 109-169) Gâzân Han'ın tahta çıkışı ve İslâmiyet'i kabulünün de etkisiyle dahilî yapılanmada ilk idarî düzenlemeler, yargılama ve cezalar, idarenin yeniden tanzimi ile otoriteyi kurma çabalarına dair bilgi verildikten sonra Gâzân Han'ın devlete hâkim olma ve merkezî otoriteyi güçlü kılma mücadelesi verdiği saltanatının birinci dönemi (1295-1298) ve mutlak hâki-

miyetini kurarak icraatlarını gerçekleştirdiği saltanatının ikinci döneminde (1299-1304) yaşanan gelişmeler anlatılır. Gâzân Han'ın saltanatının ilk evresinde merkezîyetçilik politikası ve iç isyanlar, saltanatının ikinci evresinde de dış siyasette Memlûkler ile yapılan savaşlar, Suriye seferleri ve Dımaşk'ın İlhanlılarca ele geçirilmesi, Gâzân Han'ın Papa'yı Memlûkler'e karşı ittifaka davet etmesi, Memlûkler ile yapılan Mercû's-Suffer Savaşı ve İlhanlılar'ın bu savaşta aldığı ağır yenilgi, Ucân Kurultayı'nda Gâzân Han'ın bu yenilgide rolü bulunan emîrleri yargılayarak cezalandırması ve Memlûk yenilgisinin İlhanlılar açısından olumsuz sonuçları eserin bu bölümünde bahsi geçen diğer konulardır.

Eserin Gâzân Han'ın Dâhilî ve Haricî Münasebetleri konulu üçüncü bölümünde (s. 171-232) yazar öncelikle "Gâzân Han'ın iç ve dış gelişmelerinin tam olarak anlaşılabilmesi ve reformların hangi şartlarda ve ne surette eyaletlere yansıdığıнын tespit edilebilmesi için İlhanlı Devleti'nin dahilî yapısı ve bu yapı içerisindeki siyasî ve idarî teşekküllerin İlhanlı merkezî idaresi ile ilişkilerini" incelemeyi uygun görmüştür. Bununla ilgili olarak İlhanlıların merkezî eyaletleri, Kertler, Yezd

Atabegliği, Kirman Karahitayları, Büyük ve Küçük Lur Atabeglikleri, Sistan Melikleri, Fars Hâkimleri, Şebânkâre ve Hurmûz Adaları gibi mahallî hâkimiyetler ve hânedanların Gâzân Han dönemindeki durumları, bu dönemde İlhanlılar ile ilişkileri ve İlhanlı devlet idaresi hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. İlhanlılara tâbi devletlerin de Gâzân Han ile münasebetleri yine bu bölümde yer almaktadır. Gâzân Han devrinde dış münasebetlerle ilgili olarak da başta en çok mücadele ettikleri devlet olan Memlûkler olmak üzere Altın Ordu, Kubilay ve Çağatay Hanlıkları, Bizans Devletleri ve Batı dünyasına karşı Gâzân Han'ın takip ettiği siyaset ve bu devletlerle İlhanlılar arasında yaşanan gelişmeler anlatılır.

Dördüncü bölüm (s. 233-360) Gâzân Han'ın reformları hakkındadır. Burada öncelikle reformların sosyopolitik arka planı ve Gâzân Han'ı reformlar yapmaya sevk eden nedenler hakkında bilgi verilir. Gâzân Han'ın siyasî, idarî, ekonomik, zirai, imar ve bayındırlık faaliyetleri, askerî, sosyal, hukukî, dinî ve diğer reformları da ayrı kısımlar halinde belirtilir. Hükümlanlık gelenekleri, İslâmiyet'ten önceki ve sonraki unvan ve lâkaplar, merkezî bürokrasinin idare ve denetimi, bürokraside arşivleme ve

defter usûlü gibi yenilikler, devlet hazinesi, özel hazine ve bütçe ile ilgili düzenlemeler, para politikası, vergilerle ilgili aksaklıkların giderilmeye çalışılması ve vergi düzenlemeleri, toprak reformu, göçebe Moğol askerlerini yerleşik düzene dâhil edebilmek için askerî iktâların tesisi, sosyal koşulların iyileştirilmesi yönünde yapılan çalışmalar, İslâmiyet'in kabulüyle beraber o zamana kadar uygulanan Cengiz Han Yasası'nda yapılan düzenlemeler, elçi, posta yol teşkilatı, takvim ve ölçüler ile ilgili düzenlemeler ve daha pek çok alanda Gâzân Han'ın yaptığı reformlar hakkında detaylı bilgi verilir. Bununla beraber reformların mâhiyeti, reformlarda rolü olan şahsiyetler, bürokratlar ve reformların İlhanlılar açısından sonuçları da anlatılır.

Gâzân Han'ın Vefatı ve Şahsiyeti başlıklı beşinci bölümde (s. 361-461), Gâzân Han'ın 1303 yılı sonbahar başlarında hastalanmasından, 11 Şevvâl 703/17 Mayıs 1304 tarihinde vefatına kadar yaşanan gelişmeler, değişik kaynaklarda yer alan vefatıyla ilgili farklı görüşler, defni ve türbesi hakkında bilgi verilir ve ardından Gâzân Han'ın ailesi, çocukları, hükümdarlık özellikleri ve şahsiyeti anlatılır.

Son derece güç şartlarda İlhanlı tahtına çıkmış olan Gâzân Han'ın gerçekleştirmeye çalıştığı reformların sonuçları hakkında bilgi verilen Sonuç (s. 417-419) başlıklı bir değerlendirmeden sonra Bibliyografya (s. 421-468), Ekler (s. 469-494) ve İndeksle (s. 495- 524) eser tamamlanmaktadır.

Şimdiye kadar ilmi usullere uygun olarak yeterince incelenmemiş olan bu

sahada çok önemli bir boşluğu dolduran eser zengin dipnotları, akıcı dili ve üslûbuyla da dikkat çekmektedir. Eser, Moğol, İlhanlı, İnan, Türk İslâm tarihi, Yakındoğu coğrafyasındaki, siyasî, içtimai ve iktisadî konulara ilgi duyan herkesin faydalanabileceği bir çalışmadır.

Pınar KAYA*

* Okutman, Kırklareli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü; pinarkaya@kirkklareli.edu.tr.